

เอกสารเรื่องความผิดแพ่งเกี่ยวกับ
ต่างประเทศสมัยกรุงศรีอยุธยา

959.303

15278

เอกสาร

เรื่อง

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ สมัยกรุงศรีอยุธยา
หลวงวิจิตรวาทการ รวบรวม

กรมศิลปากร

พิมพ์แจกในงานทอดกฐินพระราชทาน

ณ วัดอินทาราม

๓๔ พฤศจิกายน ๒๔๗๐

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์

พระนคร

เอกสาร

เรื่อง

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ สมัยกรุงศรีอยุธยา
หลวงวิจิตรวาทการ รวบรวม

กรมศิลปากร

พิมพ์แจกในงานทอดกฐินพระราชทาน

ณ วัดอินทาราม

๑๔ พฤศจิกายน ๒๔๘๐

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์

พระนคร

คำนำ

ในการทอดกฐินพระราชทานกรมศิลปากรนั้น ผู้ที่เกี่ยวข้องย่อมคาดหมายกันว่าคงมีหนังสือแจก เพราะกรรมนี้เป็นเจ้าของหนังสือเอง แต่การไม่สู้จะเป็นไปตามที่คาดหมาย เพราะไม่มีเวลาทำเรื่องดี ๆ ในการทอดกฐินปีนี้ก็ไม่มีเวลาเรียบเรียงเรื่องใหม่ ข้าพเจ้าได้ค้นหาเรื่องเก่า ๆ ของข้าพเจ้า ถิ่นก็ได้ถึงเอกสารว่าด้วยความสัมพันธ์ในระหว่างไทยกับต่างประเทศ ซึ่งได้เขียนไว้เป็นวัน ๆ ตั้งแต่ต้นปี พ.ศ. ๒๔๗๓ ได้เคยคิดจะพิมพ์เป็นเล่มสมุด แต่ยังเขียนได้ไม่มากพอจึงรอไว้ มาจนบัดนี้ก็ยังไม่เวลาเขียนต่อ ข้าพเจ้าคิดว่าถ้าได้รวบรวมพิมพ์ให้ต่อเนื่องเป็นหมวดเดียวกันไว้คราวหนึ่งก่อน จะมีประโยชน์มาก และบางที่จะช่วยบำรุงกำลังใจให้เขียนต่อ

ไป หรือถ้าข้าพเจ้าไม่ได้เขียนเอง ก็อาจเป็น
เครื่องจูงใจให้ผู้อื่นเขียนต่อ

เอกสารเหล่านี้ เป็นประโยชน์แก่การศึกษา
ประวัติศาสตร์ สยาม อย่างยิ่ง ตามที่ ทราบ กัน อยู่
แล้ว ประวัติศาสตร์ของเรายังบกพร่องมาก โดย
ฉะเพาะอย่างยิ่ง คือประวัติตอนกลางและตอน
ปลายแห่งสมัยกรุงศรีอยุธยาเพิ่งจะได้มาเขียนกัน
ในสมัยกรุงธนบุรี และเขียนโดยมิได้อาศัย
เอกสารหลักฐานอันใด เป็นแต่จดตามคำพูด ปาก
ตลาดและนักเล่านิยาย ฉะนั้นจึงได้มีเรื่องเหลว
เหลวอยู่มากหลาย เช่นรายละเอียดเรื่องโกษา
ปานไปประเทศฝรั่งเศส ซึ่งมีความไม่จริงเข้ามา
ผสมอยู่ถึง ๕๐ เปอร์เซ็นต์ ทั้งนี้เพราะจดหมาย
เหตุหรือเอกสารต่าง ๆ ที่จะใช้เป็นอุปกรณ์ การ
เรียบเรียงเรื่องประวัติศาสตร์นั้น ได้ถูกทำลาย
หายสูญไปในเวลาเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า

ครึ่งหลังอย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่ง กรุง
ธนบุรีไม่มีคนที่จะเรียบเรียงประวัติศาสตร์ได้ดี
สมดังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง พระ
ปิยมหาราชทรงดำหนึ่กเรียบเรียงพงศาวดารใน
ครั้งกระนั้นว่าแม้จะเก็บความก็ไม่เป็น

เมื่อหลักฐานของเราก็หายาก และผู้เรียบเรียง
ในชั้นหลังก็เรียบเรียงไม่เป็นด้วยดังนี้ ประวัติ
ศาสตร์สยามในสมัยกรุงศรีอยุธยา ตอนกลางและ
ตอนปลาย จึงเลอะเลือนยิ่งกว่าตอนต้นและสมัย
สุโขทัย ซึ่งมีศิลาจารึกเป็นอุปกรณ์อันประเสริฐ
แต่เป็นเคราะห์ดีที่นับแต่ตอนกลาง แห่งสมัยกรุง
ศรีอยุธยาลงมา ไทยได้เริ่มติดต่อกับชาวยุโรป
ชาวยุโรปที่มาอยู่ในประเทศเรา ได้มีจดหมายไป
มากับพวกพ่อค้ามิตร ผู้ที่ทำการค้าขายติดต่อกัน
หรือเจ้าหน้าที่ทางรัฐบาลตลอดถึงองค์สมเด็จพระ

พระเจ้าแผ่นดิน เอกสารเหล่านี้ได้รวบรวมไว้
และจะค้นได้มากหลายในหอสมุดของประเทศ
อังกฤษ ฝรั่งเศส และฮอลันดา ราชบัณฑิตย
สภาได้จ้างคนคัดมาไว้มาก จากประเทศ ทั้ง สามนี้
ยังเหลือประเทศปอร์ตุเกสอีกประเทศหนึ่ง ซึ่ง
ข้าพเจ้าเข้าใจว่ามีเอกสารดี ๆ ไม่น้อยกว่าในสาม
ประเทศที่กล่าวมาข้างต้น

เป็นการแน่นอนว่าเอกสารเหล่านี้ มีข้อความ
ที่เชื่อได้เป็นส่วนมาก นักประวัติศาสตร์ย่อม
ทราบดีว่า จดหมายมีไปมาส่วนตัวบุคคลนั้น
เป็นอุปกรณ์สำคัญในการเรียบเรียงประวัติศาสตร์
เพียงไร ดีกว่า สำคัญกว่า และเชื่อได้มากกว่า
สมุดที่เรียบเรียงในครั้งกระนั้นเสียอีก เพราะว่า
สมุดหนังสือที่เรียบเรียงนั้น เจ้าของอาจปรับปรุง
ให้ลิดโฉนเกินความจริงไปบ้าง แต่จดหมายหรือ

เอกสารเป็นของเกี่ยวกับกษัตริระ ผู้เขียนย่อมจะต้องบอกเล่าความจริงให้กันทราบ ฉะนั้นเอกสารที่นำมาพิมพ์ในที่นี้จึงมีประโยชน์ เมื่อท่านผู้อ่านได้อ่านตลอดแล้ว จะเห็นได้ว่ามีประโยชน์จริง ๆ

เอกสารชนิดนี้ ในหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร มีอยู่เป็นอันมาก ที่พิมพ์เป็นเล่มภาษาอังกฤษแล้ว มีราว ๑๐ เล่ม ที่ยังมิได้พิมพ์ มีมากกว่าที่พิมพ์แล้ว และเป็นภาษาอังกฤษบ้าง ฝรั่งเศสบ้าง ท่านผู้ใดได้อ่านข้อความที่ข้าพเจ้าเขียนไว้นี้มีความพอใจ บังเกิดศรัทธาจะช่วยกันทำต่อไปในทำนองที่ข้าพเจ้าทำแล้วนี้ ข้าพเจ้าจะยินดีอนุโมทนาและให้ความสะดวกด้วยประการทั้งปวง ขออย่างเดียวแต่ว่า ให้เราทำกันด้วยศรัทธาด้วยศัตย์ คืออย่าตัดความที่สำคัญทิ้งเสีย และอย่าต่อเติมสิ่งที่ไม่จริงลงไป

จ

ในการพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ ข้าพเจ้าได้ให้
นายเถา ศรีชลาลัย รวบรวมเรื่องตำนานวัดอิน
ทารามพิมพ์ไว้ด้วย.

ธีรธรรม

กรมศิลปากร

๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๘๐

ตำนานวัดอินทารามโตยสังเขป
นายเถา ศรีชลาลัย เรียบเรียง

วัดอินทารามเป็นพระอารามหลวง อยู่ใน
คลองบางกอกใหญ่ฝั่งใต้ ตำบลบางยี่เรือ จังหวัด
ธนบุรี ชาวบ้านแถบนั้นเรียกว่าวัดใต้ เป็นวัด
โบราณ มีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

กรุงธนบุรีเรียกว่าวัดบางยี่เรือนอก คู่กับ
วัดราชคฤห์ซึ่งเรียกในสมัยนั้นว่า วัดบางยี่เรือใน

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงบำเพ็ญพระราช
กุศลสักการะพระบรมอัฐิ กรมพระพิทักษ์เทพา
มาศัย พระบรมราชชนนี ที่วัดบางยี่เรือนอก
เมื่อปีวอก พ.ศ. ๒๓๑๕ จึงโปรดให้สถาปนา
พระอุโบสถ พระพุทธรูป ตลอดถึงพระวิหาร
การเปรียญ และกุฏิเสนาสนะขึ้นใหม่ ส่วน

พระองค์ถึงกับเสด็จไปประทับแรมทรงธรรม เพื่อ
 เพิ่มพูนพระราชกุศลทรงอุทิศถวายแด่สมเด็จพระ
 ราชมารดาบัง ๆ ขึ้นไป พระแท่นที่ประทับแรม
 คราวนั้น ยังมีปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ซึ่งท่านเจ้า
 อาวาสให้เก็บรักษาไว้ในวิหารเล็ก ข้างพระอุโบสถ
 เก่า

มาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เรียก
 นามวัดนี้ว่า วัดบางยี่เรือไทย ส่วนวัดราชคฤห์
 เรียกว่าวัดบางเรือรามัญ ปรากฏในจดหมายเหตุ
 ว่า เสด็จพระราชดำเนินทรงทอดพระกฐินครั้ง
 หนึ่ง เมื่อเดือน ๑๑ แรม ๕ ค่ำ พ.ศ. ๒๓๓๐
 จึงเป็นพระราชประเพณีในรัชกาลต่อ ๆ มาจนถึง
 รัชกาลที่ ๗ เสด็จพระราชดำเนินทรงทอดพระ
 กฐินทุกรัฐกาล อย่างน้อยก็รัชกาลละครั้ง

เมื่อรัชกาลที่ ๓ พระอุโบสถ วิหารการเปรียญ
 และเสนาสนะทรุดโทรมลงมาก พระบาทสมเด็จพระ

พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้พระยาศรีสห
เทพ (ศรีเพ็ญ) ซึ่งเป็นพระญาติของพระองค์
เจ้าอัมพวัน ลูกเขยในสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
สถาปนาขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง พระอุโบสถนั้น
สร้างตรงที่เคยฝัง พระบรมศพ สมเด็จพระเจ้ากรุง
ธนบุรี เมื่อสร้างสำเร็จบริบูรณ์แล้ว พระราชทาน
นามใหม่ว่า วัดอินทาราม

ถึงสมัยต้นรัชกาลที่ ๕ เสนาสนะทรุดโทรม
โดยมาก ทั้งพระเนรกรั่วงโรยมีไม่ถึง ๑๐ รูป
ทางราชการ จึงอาราธนา ให้พระทักษิณ คณิศร มา
ปกครอง

พระทักษิณคณิศร เอาใจใส่ทั้งในทางปฏิสัง-
ขรณ์ และในทางบำรุงการศึกษา เป็นลำดับมา

ในทางปฏิสังขรณ์ พระทักษิณคณิศรพยายาม
เพาะปลูกศรัทธาแก่ผู้เลื่อมใส จนมีคฤหบดี
บางท่านบริจาคทรัพย์ซ่อมพระอุโบสถ และวิหาร

เก่า ซึ่งโถมลงจนเหลือแต่ผนังกำแพงบานบัทม์
เท่านั้น ทั้งยังสร้างเสนาสนะอีกหลายหลัง เป็น
ที่อยู่ศึกษาเล่าเรียน ของภิกษุสามเณรสะดวกชน
กว่าเก่ามาก

พระอุโบสถเก่านั้น มีพระเจดีย์อยู่เบื้องหน้า
๒ องค์ พระเจดีย์องค์ขวา ขอดบัวกลุ่ม เป็น
ที่บรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
องค์ซ้าย ขอดปล้องไฉน เป็นที่บรรจุพระบรม
อัฐิสมเด็จพระอัครมเหสี บัดนี้พระเจดีย์ทั้ง
สององค์นั้นชำรุดมากแล้ว ส่วนภายในพระ
อุโบสถเก่า ตามคำเล่าว่า พระประธานนั้น เป็น
พระฉลองพระองค์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เบื้อง
ล่างตรงผ้าทิพย์ บรรจุพระอังคารธาตุของพระองค์
ท่านด้วย มีรูปปั้นเทพนมเป็นที่สังเกต

ในทางศึกษา พระทักษิณคณิศรเอาเป็นธุระ
บำรุง ให้พระเณรได้รับความสะดวกในทุก ๆ

ทางเท่าที่จะสามารถเอื้ออำนวยได้ จนมีการศึกษา
เจริญขึ้นตามลำดับ มีภิกษุสามเณรเป็นเปรียญ
หลายรูป อย่างสูงถึงประโยค ๘ ในพรรษานี้มี
ภิกษุ ๔๓ รูป สามเณร ๑๐ รูป

เอกสาร

เรื่อง

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศสมัยศรีอยุธยา
หลวงวิจิตรวาทการ รวบรวม

ความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับต่างประเทศนั้น
เราเริ่มรู้เรื่องพิสดาร ตั้งแต่สมัยสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราช แต่ความจริงในเวลานั้นเรามี
เครื่องมือในทางประวัติศาสตร์ที่จะค้นคว้าหาเรื่อง
ราวดี ๆ ย้อนขึ้นไปจนถึงสมัยสมเด็จพระมหา
ธรรมราชา ข้อความต่อไปนี้ ข้าพเจ้าได้บันทึก
ไว้จากที่ได้อ่านจดหมายเหตุและเอกสารต่าง ๆ ซึ่ง
ค้นมาจากต่างประเทศ และพิมพ์ไว้เป็นภาษา
อังกฤษมียู่ในหอสมุด เมื่อท่านผู้อ่านได้อ่าน

ข้อความต่อไปนี้ จะเห็นได้ว่า จดหมายและ
เอกสารเหล่านั้นให้ความรู้ และช่วยความวินิจัย
ทางประวัติศาสตร์ของเราอย่างมาก ข้าพเจ้าจะ
แบ่งเป็นตอน ๆ ตามลำดับรัชกาลของพระมหา
กษัตริย์ ข้อความที่วงเล็บไว้ในระหว่างโน้ตนั้น
เป็นคำอธิบายเล็กน้อยของข้าพเจ้า

ในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศราช

(๑) จดหมายจากนายเทวีสัน ถึงบริษัท
อินเดียตะวันออก เขียนที่บันดัม เมื่อวันที่ ๑๖
ธันวาคม พ.ศ. ๒๑๕๐

(ใจความ) “เรือฮอลันดาลำหนึ่ง เล่นไป
ทางเกาะโมรติยัส เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม มีคน
ไทยไปในเรือนั้น ๑๖ คน ซึ่งพระเจ้าแผ่นดิน
สยามทรงตั้งเป็นราชทูต ส่งไปเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน
ฮอลันดา เพื่อนำทัพทิมและเพชรพลอยต่างๆ

ไปถวาย และเจริญทางพระราชไมตรีระหว่าง
 พระเจ้าแผ่นดินทั้งสอง แต่ภายหลังพวกทูต
 เหล่านี้ไม่ยอมทำหน้าที่ทูต โดยอ้างว่าพระเจ้า
 แผ่นดินสยามทรงเป็นมหาราชาอยู่แล้ว ไม่ต้อง
 การอะไรจากพวกฮอลันดา ถ้าชาวฮอลันดาต้อง
 การจะไปค้าขายในสยาม ก็มีเสรีภาพที่จะทำได้
 เช่นเดียวกับชาวปอร์ตูกีสและชนชาติอื่นๆ ถ้า
 หากว่าพวกทูตไทยจะไปถึงฮอลแลนด์ ก็ต้องการ
 เพียงไปดูประเทศ ดึก เมือง และเรือ และ
 ถ้าต้องการอะไรบ้างก็คงเป็นช่างต่อเรือ ช่างไม้
 และช่างฝีมืออย่างอื่นๆ เพราะว่าพวกพ่อค้า
 ฮอลันดาเคยบอกว่า พระเจ้าแผ่นดินฮอลันดา
 จะหาพระราชทานให้ทั้งหมด แต่ครั้นมาจนถึงนี้
 แล้ว นายเรือก็มิได้ช่วยเหลืออะไร เมื่อพวก
 ทูตไทยไม่ยอมทำหน้าที่ทูตเช่นนั้น นายเรือก็ไม่
 ตกลงใจว่าจะทำอย่างไรดี บางทีก็จะต้องพาพวก

คนไทยเหล่านี้ไปถึงฮอลแลนด์ หรือบางทีนาย
เรือก็จะต้องทำตัวเป็นพระเจ้าแผ่นดินฮอลันดาเสีย
เอง คือเอาเพชรพลอยเสียเองให้หมด แล้วส่ง
คนไทยเหล่านี้กลับสยาม ”

๒. ลายพระหัตถ์พระเจ้าแผ่นดินปอร์ตุเกส
ถึงอุปราชที่อินเดีย เขียนที่กรุงลิสบอน วันที่ ๔
มกราคม พ.ศ. ๒๑๕๐

(ใจความ) ฉันคิดจะสร้างบ้อมขึ้นที่เมือง
มาร์ตะวัน จึงได้นำความเรื่องนั้นขึ้นปรึกษากันใน
ที่ประชุมโดยอ้างว่า พวกผู้ร้าย (คำว่าพวกผู้ร้าย
ในที่นี้หมายความว่าพวกฮอลันดา ซึ่งในเวลานั้น
ปอร์ตุเกสเห็นฮอลันดาเป็นผู้ร้ายมาแย่งอำนาจของ
ปอร์ตุเกสในแถบนี้) กำลังทำการติดต่อกับ
พระเจ้าแผ่นดินสยามอยู่มาก และได้้นำทูตสยาม
ไปฮอลแลนด์ โดยความประสงค์จะทำไมตรึงกัน
พระเจ้าแผ่นดินสยามพระองค์นี้ เป็นพระเจ้า

แผ่นดินที่ยิ่งใหญ่ที่สุดองค์หนึ่งในแถบนั้น ทั้งใน
 ทางกำลังคนและความมั่งคั่ง (ตอนนั้นแปลตรง
 ตามตัวอังกฤษที่ว่า This King of Siam is one
 of the greatest of those parts both in powers
 of men as in wealth การที่พระเจ้าแผ่นดิน
 ปอร์ตุเกสตรัสดังนี้ คงเป็นเพราะทรงทราบเรื่อง
 พระนเรศวร เห็นได้ว่าพระเกียรติของพระนเรศวร
 แผ่ออกไปถึงยุโรป) ถ้าหากว่าพวกผู้ร้าย (หมายถึง
 ถึงชาวฮอลันดา) ไปแนะนำให้ไทยรู้จักทำสงคราม
 และใช้ปืนใหญ่อย่างดี ดังที่พวกฮอลันดากำลัง
 พยายามจะสอนอยู่แล้ว ก็จะทำให้เกิดความพินาศ
 อย่างไม่สามารถแก้ไขได้ ถ้าได้สร้างป้อมที่มาร์ต
 ตะวันซึ่งอยู่ใกล้ๆ เขตต์แดนสยาม (บางทีจะเป็น
 เมะตะมะ) แล้ว ก็จะตัดหนทางพวกฮอลันดา
 เสีย และในเวลาอันอาจจักรพะโคก็ย่อยยับ
 มีพลเมืองน้อยแล้ว ป้อมๆ นั้นคงสร้างได้โดย

มิต้องเกิดการสู้รบหรือเสียค่าใช้จ่ายมาก และ
 บ้อมนี้จะช่วยให้เรารักษำอำนาจ ตลอดฝั่งเมือง
 มอญและเบงกอล เมื่อท่านได้รับหนังสือแล้ว
 ให้ลงมือสร้างทันที และทำให้เสร็จโดยเร็วที่สุด”

๓ เอกสารฉบับหนึ่ง ซึ่งไม่ทราบว่ามีใคร
 เขียน รู้แต่่าเขียนไป พ.ศ. ๒๑๕๓ และมีข้อความ
 ความนิดเดียว

(ในความ) “สยามเป็นที่เหมาะที่สุดสำหรับ
 ที่ญี่ปุ่นจะตั้งห้างร้านค้าขาย เพราะอาจไปมาฉีกัน
 ได้โดยสะดวกสำเภาเล็ก ๆ สิบเก้าไม้แดง
 และอื่น ๆ อาจทำกำไรให้ได้ตั้ง ๔ หรือ ๕ หมื่น
 กิลเดอร์ (การนับกิลเดอร์แสดงว่าผู้เขียนอาจ
 เป็นชาวฮอลันดา)”

๔. จดหมายนายวันนิเยนโรด อยู่ที่อยุธยา
 ถึงนายชานเสน อยู่ที่ปัตตานี เขียนที่อยุธยา
 เมื่อวันที่ ๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๑๕๕

(ใจความ) “ชาวญี่ปุ่นได้ถูกขับไล่จากเพ็ชรบุรี ถูกฆ่าตายก็หลายคน เพราะพวกนั้นทำการเกินสมควร แต่ที่บางกอกนั้นพวกญี่ปุ่นยังอยู่พร้อมกัน ในเวลาที่ญี่ปุ่นก่อการจลาจลขึ้นนั้น เจ้านายผู้ใหญ่ของไทยองค์หนึ่งหนึ่ง (หมายถึงอยุธยา) ไปทูลพระเจ้าแผ่นดินล้านช้างว่า เวลาญี่ปุ่นตีเมืองไทยได้แล้ว พระเจ้าแผ่นดินล้านช้างก็ยกกองทัพลงมาตั้งอยู่ที่ลพบุรี แล้วส่งทูตลงมาเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินสยาม ทูลว่าจะช่วยให้รอดพ้นมือญี่ปุ่น แต่พระเจ้าแผ่นดินสยามกลับยกกองทัพไปขับไล่ทัพล้านช้างถอยไป” (ข้อความในจดหมายนั้นยืดยาว แต่จัดไว้เพียงเท่านี้ เพราะมีข้อความที่ไม่มีสาระหลายอย่าง)

๕. จดหมายนายวันนิเบนโรด ถึงนายซานเสน (ฮอลันดาด้วยกัน) เขียนที่อยุธยา เมื่อวันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๑๕๕

(ใจความ) “เรืออังกฤษได้มาถึงที่นี่ และ
พ่อค้าอังกฤษซื้ออาคมได้เข้ามาในเมือง เมื่อ
วันที่ ๒๕ ธันวาคม (วันที่ ๒๕ ธันวาคม ตาม
ประติทินในเวลานั้น ตรงกับวันที่ ๓๑ ธันวาคม
ของประติทินใหม่) พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงตี
พระทัยมาก ที่มีชาติใหม่อีกชาติหนึ่งมาถึง
ประเทศของพระองค์ แต่ถึงอย่างไร พวกอังกฤษ
ก็คงจะไม่เป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าแผ่นดิน
สยามมากนัก เพราะมากขึ้นแต่เพียงเล็กน้อย ไม่
มีกำลังพอที่จะช่วยพระเจ้าแผ่นดินสยามต่อสู้ชาว
ปอร์ตุเกสได้ และจะทำอะไรไม่ได้มาก”

(ต่อไปนี้มีจดหมาย ๒ ฉบับ ซึ่งไม่มีข้อ
ความสำคัญอันใดที่ควรจด ความในจดหมาย
ฉบับต่อไป แสดงให้เห็นว่าการที่ชาวฮอลันดา
คาดหมายไว้ว่าชาวอังกฤษจะทำอะไรไม่ได้มากนัก
เป็นการคาดผิด เพราะในชั่วเวลาอันเล็กน้อย

อังกฤษ ได้ทำตนให้พระเจ้าแผ่นดินของเราโปรดปรานและทำงานขึ้นหน้าขึ้นตามากมาย ในวันที่ ๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๑๕๕ มีการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พวกอังกฤษได้เข้าไปถือน้ำด้วย และพอถึงเดือนมกราคมปีเดียวกัน คนอังกฤษสองคนก็นำสินค้ายืนไปขายถึงเชียงใหม่ ในวันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๑๕๖ กัปตันโฮมาสเบสต์ชาวอังกฤษ ได้เขียนถึงนายอัลเวอร์ธที่อินเดียดังต่อไปนี้)

(ใจความ) “เราได้พบกับทูตไทยสองคน นำพระราชหัตถเลขาของพระเจ้าแผ่นดินสยามมาให้เรา เป็นหนังสือรับรองให้ชาติของเราทำการค้าขายโดยเสรีภาพ และมีพระราชหัตถเลขาของพระเจ้าแผ่นดินสยาม ถึงพระเจ้ากรุงอังกฤษเป็นข้อความขอให้ส่งเรือมาอีก จะได้รับความรับรองอย่างดี และทั้งสองประเทศจะได้ทำความเข้าใจอันดีต่อกัน”

(ต่อไปนี้มีจดหมาย ๒๗ ฉบับ โดยมากเกี่ยวกับการส่งสินค้า และรายงานการประชุม พ่อค้าฮอลันดาในสยาม มีความที่ควรจำเพียง ๓ ข้อ ข้อหนึ่ง คือจดหมายชาวอังกฤษเขียนจาก เชียงใหม่ว่า เงินเชียงใหม่ราคาต่ำกว่าเงินสยามมาก เงินเชียงใหม่ ๑๐๐ บาท แลกเงินสยามได้เพียง ๗๕ บาทเท่านั้น อีกฉบับหนึ่งเป็นจดหมายชาวฮอลันดากล่าวว่า ถ้าเกิดสงครามระหว่างสยามกับพม่า ก็ทำให้การค้าขายตกต่ำลงไป ข้อสุดท้ายที่ควรจำคือ จดหมายนายจอห์นเบรานซ์อังกฤษเขียนจากปัตตานี ถึงชาวอังกฤษด้วยกันที่อยุธยา เมื่อวันที่ ๓๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๑๕๕ ว่าได้ข่าวว่าอีก ๕ วันข้างหน้าเรือสเปนจะมาถึง ซึ่งดูเหมือนเป็นเรื่องสเปนเรื่องแรก ที่เราได้ทราบว่าเข้ามาเกี่ยวข้องกับสยาม)

๖. ข้อความบรรยายถึงสยาม เป็นจดหมาย

ฉบับหนึ่ง แต่ไม่ทราบตัวผู้เขียนว่าเป็นใคร
และเขียนถึงใคร รู้แต่ว่าผู้เขียนเป็นชาวฮอลันดา
เขียนในระหว่าง พ.ศ. ๒๑๖๐ ถึง ๒๑๖๑ เป็น
เอกสารดีที่สุดที่เราจะหาได้ในตอนนี้

(ใจความ) “ราชอาณาจักรสยาม มีเมืองที่
มีกำแพงล้อมอยู่ ๗ หรือ ๘ เมือง ตลอดไปถึง
พรมแดนพะโล เมืองเหล่านี้ คือ เพ็ชรบุรี
ตะนาวศรี มริต พัทลุง เมะตะมะ กำแพงเพชร
สังกะโลก พิชณุโลก (แสดงให้เห็นว่าในเวลา
นั้น ตะนาวศรี มริต และ เมะตะมะ เป็น
ของไทย) เมืองเหล่านี้มีหมู่บ้านใหญ่น้อยหลาย
พันเหลือที่จะนับ รวมความว่าแผ่นดินสยามมี
พลเมืองมาก และอยู่ในสภาพอันดี ซึ่งโลกจะ
หาอะไรให้ดีกว่านี้ไม่ได้” (คำตอนนีแปลตรง
ตามตัวอังกฤษว่า A land so well peopled and
conditioned as the world can afford no-

better) อำนาจของราชอาณาจักรสยามได้แผ่โดย
 บัณฑิตออกไป ในระหว่าง ๖๑/๕ และ ๗ คีกร
 ถึง ๑๕ คีกรทางเหนือ และ ๑๐ คีกรทางตะวันตก
 ทางใต้จดแดนเขมร ทางบกจดแดนพะโค
 ทางนั้นมีอาณาจักรซึ่งแยกอยู่ต่างหากจากสยาม ๓
 อาณาจักร คือ อังวะ ล้านช้าง และ Fonger-
 meer (ยังไม่รู้ว่าอะไร แต่เข้าใจว่าเป็นเขมร
 เพราะออกเสียงคล้ายชะแมร์) อาณาจักรเหล่านี้
 ทำสงครามกับสยาม และที่ทำกันมากที่สุดคือ
 อังวะ”

“อยู่ชยาอยู่ห่างจากปากน้ำราว ๒๐ ไมล์ฮอลัน
 ดา ทางคมนาคมที่จะมาจากปากน้ำถึงอยู่ชยาเป็น
 ทางแม่น้ำ ซึ่งเป็นแม่น้ำดีที่สุดในอินเดีย (เขา
 นับเราเป็นอินเดียด้วย) เรือขนาดใหญ่อาจเดิน
 ได้ราว ๕ ไมล์ (หมายถึงไมล์ฮอลันดาซึ่งยาว
 กว่าไมล์อังกฤษมาก) จากปากน้ำมีเมืองเล็ก ๆ

เรียกว่าบางกอกและมีด่านภาษีด่านแรก เรียกว่า
 ชนอนบางกอก ซึ่งเรือทุกลำของชาติทุกชาติจะ
 ต้องทอดสมอหยุด เจ้าหน้าที่จะมาไต่ถามความ
 ตั้งใจที่จะมา มาจากไหน ชาติใด มีหนังสือสำคัญ
 อะไรมาบ้าง บรรทุกสินค้าอะไร เมื่อไต่ถามได้
 ความเสร็จแล้วก็ปล่อยให้เรือเดินต่อไป ต่อจาก
 นั้นเรือทอดสมอให้ตำรวจที่บ้าน Tanau (ไม่รู้ว่
 บ้านอะไร) อีกแห่งหนึ่ง พอถึงอยุธยาจะได้เห็น
 กำแพงแม่น้ำล้อมรอบ ในเมืองมีฝูงคนหนาแน่น
 เป็นที่รุ่งเรืองงามสง่าอย่างแบบของไทย”

“หากลับต้องหยุดทอดสมอให้ตำรวจตราเหมือน
 ขาไป กราวนี้ต้องมีตราหรือหนังสือเดินทางประจำ
 เรือ และต้องเสียภาษีที่บางกอก ถ้าไม่เสีย เรือ
 อาจถูกยึดหรือนายเรืออาจถูกจับไว้เป็นประกันได้
 เวลาที่เหมาะสมที่สุดที่จะมาสยาม คือเดือนมิถุนายน
 และกรกฎาคม และกลับในเดือนสิงหาคม

กันยายน ”

๗. ลายพระหัตถ์พระเจ้าแผ่นดินปอร์ตุเกส
ถึงอุปราชที่อินเดีย เขียนที่ลิสบอน ๑๘ มกราคม

๒๑๖๑

(ใจความ) “ได้ทรงรับบอกจากอุปราชอิน
เดียคนก่อน เรื่องพระเจ้าแผ่นดินสยามและพระ
เจ้าแผ่นดินอังวะ ต่างฝ่ายต่างส่งทูตไปหาอุปราช
ต่างฝ่ายต่างขอให้ปอร์ตุเกสเป็นกลางมิให้เข้าข้าง
ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด ทางไทยจะยกเมาะตะมะให้แก่
ปอร์ตุเกส ซึ่งไทยก็รักษาไว้ไม่ได้แล้ว ทางพะม่า
ก็จะยกยะไข่ให้แก่ปอร์ตุเกส โดยพะม่าไม่
สามารถจะรักษาไว้ได้เหมือนกัน ทรงสั่งให้อุป
ราชรายงานความเห็นไปว่าควรตกลงอย่างไร”

๘. จดหมายนายขอร์ช บอลล์ ถึงบริษัท
อินเดียตะวันออก เขียนที่บันดัมวันที่ ๑๘ มกราคม

๒๑๖๑

(ใจความ) “ทางเมืองปัตตานีการค้าขาย
ฝืดเคืองมาก ภาษีก็แพง ชาวพื้นเมืองไม่มีไม้ตรี
จิตต์ต่อคนต่างชาติ ส่วนทางสยามนั้น สินค้าผ้า
ขายดีมาก สินค้าของไทยที่จะนำออกไปขายได้ดี
คือหนังกวัง ไม้แดง ทองคำ และทับทิมซึ่งให้
กำไรดี ถ้าประเทศสยามสามารถตั้งอยู่ในความ
สงบไม่เกิดสงครามแล้ว ก็หวังที่จะเป็นแหล่งค้า
ขายอย่างใหญ่หลวงทีเดียว”

๕. จดหมายอุปราชปอร์ตูกีส ถึงเจ้าแผ่นดิน
ปอร์ตูกีส เขียนที่เมืองโกวา วันที่ ๔ กุมภาพันธ์
พ.ศ. ๒๑๖๑

(ใจความ) “มีทูตของพระเจ้าแผ่นดินสยาม
ที่จะส่งไปปอร์ตูกีส เดินทางมาถึงเมืองโกวาแล้ว
เจ็บมาก ต้องส่งกลับเมืองไทย เป็นแต่ส่งพระ
ราชสาส์นกับของถวายตรงไปประเทศปอร์ตูกีส”

๑๐. จดหมาย นายชานวันฮาเสล ถึงนาย

ชานปีโคเอน วันที่ ๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๓

(ใจความ) “พวกอังกฤษพยายามจะทำสัญญา
กับพระเจ้าแผ่นดินสยามจึงขอเดือนพวกฮอลันดา
ให้พยายามอย่าให้พวกอังกฤษทำสัญญาได้ แต่
พวกฮอลันดาจะต้องรีบทำสัญญาเสีย เวลานี้พระ
เจ้าแผ่นดิน (หมายถึงสมเด็จพระเอกาทศรถ)
กำลังประชวรหนัก และคนที่จะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
ใหม่ก็ไม่สามารถ แต่ถึงกระนั้นชาวฮอลันดาก็
จำเป็นต้องทำดีกับไทยให้มาก เพราะถ้าอังกฤษ
มีโอกาสตั้งห้างขายสินค้าขึ้นได้แล้ว สินค้า
ฮอลันดาก็จะตกต่ำมากทีเดียว”

(หมดรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ)

ในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม

๑. จดหมายนายจอห์นจอร์เดน เขียนจาก
ปัตตานี ถึงนายเอ็ดเวิร์ดลองก์อยู่ที่อยุธยา
ลงวันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๑๖๔

(ใจความ) “บริษัทอังกฤษปรารถนาจะทำการ
ค้าขายอย่างใหญ่ ที่นครศรีธรรมราช และที่ สงขลา
ได้นำของไปถวายเจ้านคร ซึ่งต้อนรับดีมาก และ
ยอมให้บริษัทอังกฤษตั้งคลังสินค้าขึ้น ทางอังกฤษ
มีความหวังว่าจะตั้งโรงงานได้ในปีต่อไป ถ้าหาก
ได้รับอนุมัติจากอยุธยา คือต้องมีตราอนุญาต
ของพระเจ้าแผ่นดินสยามไปจากอยุธยาก่อน จึง
จะตั้งคลังสินค้าได้ การที่จะได้ตราพระราชานุมัติ
ในเรื่องนี้ จำเป็นจะต้องเอาของไปถวายพระเจ้า
แผ่นดิน เพราะว่าถ้าไม่มีของไปถวายแล้วก็จะ
ไม่เป็นผลสำเร็จ”

๒. จดหมายจากบุคคลถึงบุคคลคนเดียวกัน
กันฉบับที่ ๑ เขียนจากปัตตานี ลงวันที่ ๕ สิงหาคม
พ.ศ. ๒๑๖๔

(ใจความ) “ เร่งรัดให้พยายามทุกทางที่จะได้
รับพระราชานุมัติให้ตั้งคลังสินค้าที่นครศรีธรรมราช
ให้จงได้ ถ้าทำได้สำเร็จจะเป็นความดีความชอบ
อย่างสำคัญสำหรับบริษัท เมื่อได้ตราขานุมัติ
แล้ว ให้ส่งไปทางเรือสำเภโดยเร็ว ” (ความ
ในจดหมาย ๒ ฉบับนี้แสดงว่าทางอยุธยาขึ้น
อังกฤษไม่กล้าเข้ามาแข่งขันกับฮอลันดา แต่
อังกฤษพยายามตีตลาดฮอลันดาทางหัวเมืองทั้งใน
ทางเหนือและทางใต้ มีจดหมายอีกฉบับหนึ่ง
ลงวันที่ ๗ เดือนเดียวกันกับฉบับนี้เร่งรัดมาอีก
เหมือนกัน และแจ้งว่าเจ้านครนายกให้อังกฤษ
ตั้งคลังสินค้าเหลือเกิน แต่ถ้าไม่ได้รับตราอนุญาต
จากอยุธยาแล้วก็ตั้งไม่ได้)

๓. บันทึกประจำวันของนายวิชารัตน์ค็อก คน
อังกฤษประจำห้าง ค้าขายของอังกฤษใน ประเทศ
ญีปุ่น บันทึกเหตุการณ์ประจำวันวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน
ยบ พ.ศ. ๒๑๖๕

(ใจความ) “คณะทูตของพระเจ้าแผ่นดิน
สยาม ซึ่งบัดนี้ได้ออกจากราชสำนักของราชา
ธิราชญีปุ่น เพื่อกลับกรุงสยามแล้วนั้น เมื่ออยู่
ในราชสำนักนี้ได้รับความรับรองอย่างดี คณะทูต
ได้มาดูห้างค้าขายของอังกฤษและขอชมอังกฤษอัน
หนึ่ง เพื่อว่าจะไปพบเรืออังกฤษหรือฮอลันดา
เข้าในกลางทะเลบ้าง” (ไม่แน่ใจว่าจะเอามา
ทำไม บางทีจะเป็นด้วยเหตุว่าในครั้งนั้นเริ่มต้น
แย่งค้าขายกัน เรือสินค้าในกลางทะเล ถ้าไป
พบกันและไม่ ไซ้พวกเดียวกันคงจะเกิดยิงกันได้
ฉะนั้นจึงต้องหาธงไปด้วย เพื่อชักให้รู้ว่าเป็นพวก
เดียวกัน ทั้งนี้เป็นแต่ความเดา ในบันทึกฉบับ

นี้ความปรากฏว่าคนญี่ปุ่นก็ชอบอังกฤษเหมือนกัน
ความในเอกสารฉบับต่อไปนี้ แสดงให้เห็นว่า
ความเดาข้างต้นนี้ค่อนข้างถูก)

๔. คำสั่งรัฐบาลฮอลันดา ถึง กองทัพเรือ ฮอลันดาที่อยู่ตามฝั่งทะเลจีน และเจ้าหน้าที่ของ
บริษัทฮอลันดาในสยาม ลงวันที่ ๕ เมษายน
พ.ศ. ๒๑๖๕

(ใจความ) “ชาวสยามย่อมเดินเรือไปกวาง
ต้งสองปีต่อครั้ง ให้กองทัพเรือฮอลันดาปล่อยย
ให้เดินทางไปสะดวกโดยไม่ถูกรบกวนจนกว่าจะมี
คำสั่งเป็นอย่างอื่น ในเวลานี้บริษัทฮอลันดาคิดจะ
เลิกตั้งสถานที่ทำการค้าขายที่ปัตตานี สงขลา
และอยุธยาโดยไม่ตัดทางไมตรีกับสยาม ฉะนั้น
จึงสั่งให้แจ้งแก่ผู้ครองสงขลา ปัตตานี และพระ
เจ้าแผ่นดินสยามให้ทราบเรื่องนี้ ส่วนคน
และสินค้าที่มีอยู่ในเมืองเหล่านั้นให้ขนเอาไปไว้

ปัตตาเวียให้หมด ตอนนี้ไปการค้าขายติดต่อกับ
อยุธยาและเมืองที่กล่าวนามข้างต้นนั้น ก็เพียงแต่
จะนำเรือเข้ามาขายของเป็นครั้งคราว ถ้าชาวสยาม
จะไปค้าขายทางปัตตาเวียบ้าง ก็จะได้รับไมตรี
อย่างดี ”

ถ้าหากพระเจ้าแผ่นดินสยามหรือ ผู้ครองเมือง
สงขลา ปัตตานี จะต้องการคนของบริษัทฮอลันดา
ไว้ใช้บ้าง ก็ให้ให้ไว้สักคนหนึ่งหรือสองคน ถ้า
พระเจ้าแผ่นดินสยามจะทรงร้องขอให้ทำอะไรเป็น
การใหญ่ก็ให้ขอตัว โดยนะเพาะคือ ถ้าพระเจ้า
แผ่นดินสยามทรง ขอให้ พวก ฮอลันดา ช่วยเหลือ
ในการรบเขมรแล้ว ให้ปฏิเสธว่าไม่สามารถช่วย
ได้ เพราะฮอลันดาต้องรักษาทางไมตรีอันดีไว้
กับเขมร และจะต้องตั้งตนเป็นกลาง แต่ถ้าพระ
เจ้าแผ่นดินสยามรบแล้ว ร้องให้ช่วย จริงๆ ใน
เรื่องนี้ และถ้าเห็นว่าการช่วยเหลือครั้งนี้จะผูก

พันทางไมตรีกันได้จริงแล้ว ก็ให้ให้เรือไว้ใช้ลำน
หนึ่ง” (มีเอกสารอีกตอนหนึ่งกล่าวว่าในเดือน
มีนาคม พ.ศ. ๒๑๖๔ เกิดไฟไหม้ห้างค้าขายของ
ฮอลันดาที่อยู่ชยา แปลว่าพวกฮอลันดาเคราะห์
ร้ายเหลือเกิน ถูกอังกฤษตีตลาดปั่นป่วนไป และ
มีหนายังซ้ำเกิดไฟไหม้ห้างค้าขาย คำสั่งรัฐบาล
ฮอลันดาฉบับนี้แสดงให้เห็นว่าฮอลันดาหมดทาง
สู้ อังกฤษในกรุงสยามในเชิงการค้า ที่พวก
ฮอลันดาทำนายไว้ว่าอังกฤษทำอะไรไม่ได้นั้น เป็น
การทายผิดมาก)

๕. พระราชดำรัสพระเจ้า ทรงธรรมรับ สั่งให้
ออกญาพระคลังเขียนไป ถึง ผู้ว่าราชการ อังกฤษที่
ชาคคตตราใน พ.ศ. ๒๑๖๕ (ไม่ลงวัน)

(ใจความ) “เราพระบาทสมเด็จพระบรมบพิตร
พระพุทธเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าให้ออกญาพระคลัง
ขุนนางผู้ใหญ่ของเราเขียนข้อความ จากพระโอรส

ของเรา เพื่อให้แน่ใจว่าเรามีไมตรีเป็นอันหนึ่ง
อันเดียวกับพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ เราจะอนุญาต
ให้พลเมืองของพระองค์เข้ามาตั้งภูมิลำเนาในประ
เทศของเรา และยอมให้เขาประกอบกิจการภาย
ใต้ความคุ้มครองของเราอย่าง พลเมือง ของ เราเอง
ถ้าปรารถนาให้เราช่วยเหลืออะไร เราก็จะทำให้
(ความต่อไปนี้ก็พูดวนไปเวียนมาอยู่ในเรื่องรักษา
ทางไมตรี ซึ่งแสดงว่าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
ของเราพระทัยดีเหลือเกิน อังกฤษจะเอาอะไร
แทบจะให้หมดทุกอย่าง ความในตอนท้ายพระ
ราชดำรัสสนมต่อยูทอนที่พูดถึงเมืองเขมรต่อไปนี้)

“สมเด็จพระอภัยกาของเรา ซึ่งเสด็จสวรรคต
ไปแล้ว ได้ทำสงครามกับพระเจ้าแผ่นดินเขมร
ชนะและจับตัวพระเจ้าแผ่นดินเขมรมาได้ ภาย
หลังทรงพระกรุณาปล่อยตัว กลับไปครองราช
สมบัติในเขมร โดยมีข้อไข่ว่าจะต้องยอมรับ

นับถือพระเจ้าแผ่นดิน และรัชทายาทอย่างเป็นทางการ
 เจ้านายมีอำนาจเหนือ และต้องส่งเครื่องบรรณา
 การมาถวายปีละครั้ง ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินเขมร
 ก็ได้ปฏิบัติตาม เมื่อพระราชบิดาของพระเจ้า
 แผ่นดินเขมรองค์นั้นจวนสิ้นพระชนม์ ได้ทรงเรียก
 พระโอรสไปตรัสสั่ง ให้รักษาความสงบเรียบ
 ร้อยภายใต้อำนาจของพระเจ้าแผ่นดินสยาม เมื่อ
 พระโอรสได้ขึ้นครองราชสมบัติ ก็ไม่ปฏิบัติตาม
 คำสั่ง เวลาขึ้นครองราชสมบัติก็ได้ขออนุญาต
 เรา ข้ายังคงส่งเครื่องบรรณาการเสียด้วย เราจึง
 ได้ปรึกษาขุนนางข้าราชการ ตกลงส่งทหารทั้งทาง
 บกทางเรือไปเมืองเขมร และส่งพระมหาเถระ
 ไปเจรจาให้เจ้าแผ่นดินเขมรองค์ใหม่ ขอมอยู่ใน
 ใต้อำนาจของเรา ในขั้นแรกเขาก็ขอมจะทำตาม
 แต่ภายหลัง เมื่อกองทัพเรือของเรากลับมาแล้ว
 เจ้าแผ่นดินเขมรองค์ใหม่นี้ ก็กักตัวพระมหาเถระ

ที่เราส่งไป เข้าโจมตีกองทัพบกของเราฝ่ายแพ้
ส่วนมากถูกฆ่าตายเหลืออยู่นั้นถูกจับขังไว้หมด การ
เป็นดังนี้ เราจึงขอให้ท่านห้ามคนของท่านอย่า
ให้เข้าไปทำการค้าขายในประเทศเขมร เราเชื่อ
ว่าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ คงจะทรงถือว่า
พลเมืองของพระองค์เป็นพลเมืองของเรา และ
ของเราก็เป็นของพระองค์ เมื่อใครทำร้ายข้างใด
ก็เหมือนทำร้ายอีกข้างหนึ่ง ”

๖. เอกสารฉบับหนึ่งพรรณนาถึงปัตตานีและ
สยามอย่างน่าสนใจ เอกสารเหล่านี้ถูกไฟไหม้
เป็นแห่ง ๆ และขาดความไปเป็นตอน ๆ ถึง
กระนั้นก็พอได้ความบ้าง ชื่อของเอกสารฉบับ
นี้ถูกไฟไหม้หายไป วันในเอกสารไม่ทราบ ทราบ
แต่ว่าเป็นเอกสารที่เขียนในปี พ.ศ. ๒๑๖๕

(ใจความ) “ บรรยายถึงปัตตานี ปัตตานี
เป็นอาณาจักรโบราณ แต่อยู่ใต้อำนาจของสยาม

เสมอมา ในเวลานี้มีผู้หญิงปกครองเป็นธิดา
 ของเจ้าปัตตาน้องค์ที่สิ้นพระชนม์ไปตั้ง ๓๐ ปีแล้ว
 ถึงแม้จะเป็นเมืองที่ผู้หญิงปกครอง การปกครอง
 ก็นับว่าดีพอควร ชาวต่างประเทศไม่มีเรื่องที่จะ
 ร้องถึงความทุกข์ความลำบาก มีข้อที่ควรร้อง
 ทุกข้ออยู่อย่างเดียวคือเสียภาษีมาก เรือทุกลำซึ่ง
 มาที่นี่ต้องเสียภาษีถึง ๒๐๐๐ เหรียญ (คำว่า
 “เหรียญ” เป็นภาษาเปอร์เซีย เขียนว่า Rial
 ฉะนั้นตัวสกตที่ถูกควรเป็น เหรียญ ” คือใช้ “ด”
 สกต ไม่ใช่ “ญ” สกต ที่จริงในชั้นเดิมเราเรียก
 ว่า เหรียญ ด สกต แต่ภายหลังนักปราชญ์ของ
 เราลงไปว่าคำนี้มาจากภาษามลฑ ว่า “หริญ”
 เลยใช้ “ญ” สกตมาจนทุกวันนี้ ซึ่งผิด) สิ้น
 กำทุกอย่างที่นำเข้ามามีต้องเสียภาษี ๕ หาบ สิ้นกำ
 ที่นำออกก็ต้องเสียภาษีเช่นเดียวกัน นอกจากนี้
 นี้ยังต้องเสียของกำนัลและสินบนอีกมาก ๆ เป็น

การจำเป็นที่จะต้องตั้งห้างค้าขายที่สงขลา ซึ่งขึ้น
แก่สยามเหมือนกัน ที่สงขลานั้น เป็นศูนย์
กลางอย่างดีสำหรับห้างค้าขาย ที่ตั้งอยู่ในประเทศ
สยาม ญวน บอนิโอะ และญี่ปุ่น การตั้งห้าง
ค้าขายที่สงขลา คงเสียค่าโสหุ้ยน้อยกว่าที่ปัตตานี
เพราะที่นั่นไม่ต้องเสียภาษี เพียงแต่เอาของ
กานัลไปให้แก่เจ้าผู้ครองเมืองสงขลาเท่านั้น (ต่อ
ไปในตุลกีไฟใหม่หลายแห่งจนจับความได้ยาก)

บรรยายถึงสยาม— เมื่อหลายปีมาแล้วสยาม
เป็นราชอาณาจักรที่สำคัญมาก มีอำนาจเหนือ
ประเทศอื่น ๆ อีกหลายประเทศ สยามเป็น
ประเทศที่พระเจ้ากรุงจีนทรงเชื่อถือ และไว้วาง
พระทัย ทั้งสองฝ่ายต่างส่งบรรณาการไปให้กัน
และกันสามปีต่อครั้ง พระเจ้าอู่ฟี (Raja Api
เห็นจะเป็นองค์พิภระมัง) หรือเรียกพระนาม
อีกอย่างหนึ่งว่า พระเจ้าไฟ (Fire King) สัน

พระชนม์ในปี ค.ศ. ๑๖๐๕ (ตรงกับ พ.ศ. ๒๑๔๘) ซึ่งเป็นปีสนพระชนม์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช นำประหลาดที่ฝรั่งเรียกพระนเรศวรว่า พระเจ้าไฟ) พระอนุชาของพระองค์ ทรงพระนามว่า พระเจ้าขาว (White King) ได้รับราชสมบัติต่อมา และสิ้นพระชนม์เมื่อ ค.ศ. ๑๖๒๐ ตรงกับ พ.ศ. ๒๑๖๓ ซึ่งเป็นปีสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระเอกาทศราช ที่ฝรั่งเรียกสมเด็จพระเอกาทศราช ว่าพระเจ้านันทมุลอยู่ด้วย ตามที่นักเรียนประวัติศาสตร์สยามทราบอยู่แล้วว่า สมเด็จพระนเรศวรถูกขานานามว่าพระองค์ดำ เพราะพระฉวีดำ ส่วนสมเด็จพระเอกาทศราชถูกขานานามว่าพระองค์ขาวเพราะพระฉวีขาว เมื่อระลึกถึงพระฉวี พระกอบกับเรื่องราวที่พระพี่น้องสององค์ เป็นคู่ทุกข์ยากร่วมงานสำคัญมาด้วยกันแล้ว สมเด็จพระนเรศวร

มหาราชกับสมเด็จพระเอกาทศธรรมก็ทรงมีลักษณะ
เข้าเรื่องพระรามพระลักษมณ์ ในเรื่องรามเกียรติ์
มาก) เมื่อพระเจ้าขาวสิ้นพระชนม์แล้ว พระ
โอรสองค์ที่ ๒ ของพระองค์ทรงราชอยู่จนเวลานี้
มีกษัตริย์หลายองค์มาทำสงคราม โดยหวังจะขับ
ไล่พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้จากราชบัลลังก์ โดย
เหตุนี้ สยามจึงกำลังตกอยู่ในความคับขันน่ากลัว
อันตรายมาก การค้าขายในเวลานี้ไม่คึกคัก แต่
ถ้าหากบ้านเมืองสงบเรียบร้อย การค้าขายก็จะ
ดีขึ้น ผ้าต่าง ๆ ขายได้ในกรุงสยามมากกว่าที่
ชะวาและมลายู คนไทยชอบผ้าที่มีสีและลวด
ลายแปลก ๆ" (ความต่อไปนี้ ถูกไฟไหม้จน
เอาเรื่องได้ยาก)

ทาง บริษัทมีหวังที่จะก้าวไปเหยียบเมืองจีน
ได้ เพราะว่าทางไมตรีระหว่างสยามกับจีนดีอยู่
มาก บริษัทอาจส่งทูตไปพร้อมกับทูตไทยได้ โดย

มีพระราชหัตถเลขาของพระเจ้าแผ่นดิน สยามทรง
แนะนำไป ถ้าทำได้ดั่งนี้น้อยชุนนางจีนที่
กว้างคั่งก็คงยอมพุดจากับเรา (อังกฤษ) แต่ถ้า
สยามยังมีการสงครามติดพันอยู่ดั่งนี้ ก็มีหวัง
น้อยเต็มที ”

(เอกสารฉบับนี้ ต้องนับว่าเป็นฉบับดีที่สุด
ฉบับหนึ่งที่เราได้พบ เสียขายที่เป็นเอกสาร
ไฟไหม้ ถ้าหาไม่จะได้ข้อความดียิ่ง เอกสารนี้
เป็นของใครไม่ทราบแน่ แต่เดาได้ว่าเป็นของ
อังกฤษ ซึ่งตีตลาดฮอลันดาชนะอย่างเด็ดขาด
ใน พ.ศ. ๒๔๖๕ นี้ ห้างค้าขายของฮอลันดาที่
อยุธยาถูกไฟไหม้ดังกล่าวมาข้างต้นแล้ว และห้าง
ที่ปัตตานีสงขลาที่เขมรก็เลิกไป ชาวอังกฤษ
เข้ามาแทนที่)

๑. จดหมายนายบริชาร์ด เฟอ์สแลนด์ ถึง
บริษัทอินเดียตะวันออก ลงวันที่ ๕ กุมภาพันธ์

พ.ศ. ๒๔๖๕

(ใจความ) “ให้หาสิ่งของมาถวายพระเจ้าแผ่นดินสยาม ของที่พระเจ้าแผ่นดินสยามจะโปรดมากนั่นคือ รูปภาพชายหญิงที่น่าดูภาพแสดงถึง คน และ ขนบ ธรรมเนียม ของ ประเทศต่าง ๆ กับภาพสัตว์ป่าซึ่งมีคำอธิบายและแผนที่บอกให้ชัดเจน กระจัดอย่างดี นาฬิกาอังกฤษ ผ้าสกาเลต์อย่างดีให้ฝนโต พอที่จะคลุมหลังช้างเผือกได้ นอกจากนี้ให้หาของแปลก ๆ ที่ราคาไม่แพง จะเป็นการประกาศขายสินค้าได้ดีมาก ”

(เอกสารฉบับหนึ่ง ลงวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๕ ใครเขียนไม่ทราบ เขียนจากบันทึกตาเวีย มีข้อความควรรู้ข้อเดียว ก็ว่ามีเรือออกจากปัตตาเวียมาสยาม และมีราชทูตของพระเจ้าแผ่นดินสยาม ซึ่งส่งไปปัตตาเวียออกจากปัต

ตาเวียเดินทางกลับสยาม)

๘. จดหมายนายริชาร์ดเฟอร์สแลนด์ มีมา
ทูลสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยาม เมื่อวันที่ ๒๓
มีนาคม พ.ศ. ๒๑๖๕

เป็นข้อความค่อนข้างยาว แต่มีความสำคัญ
อยู่เพียงว่ารู้สึกขอบพระคุณ ในการที่พระเจ้าแผ่นดิน
สยามทรงสัญญาว่าถ้าปราบประเทศเขมรได้แล้ว
จะยอมให้อังกฤษเข้าไปตั้งทำการค้าขายในเมือง
เขมร มีจดหมายอีกฉบับหนึ่ง ซึ่งกรรมการ
บริษัท อังกฤษมีถึง พระเจ้าแผ่นดิน สยาม ลง
วันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๑๖๖ จดหมายฉบับ
นี้เขียนมาเป็นภาษาปอร์ตูกีส ไม่มีข้อความ
อันใดนอกจากเรื่องแสดงอหิชาสัยไมตรี

(มีจดหมายอีก ๒-๓ ฉบับ ในตอนนั้นซึ่ง
แสดงว่ามีกิจการอันหนึ่ง ซึ่งคนอังกฤษชอบทำ
คือเอาเงินแท่งจากญี่ปุ่นมาแลกกับสินค้าไทย สินค้า

ค้าของไทยที่แลกกับเงินแท่งญี่ปุ่นนี้ โดยมาก
เป็นพริกไทยที่นครศรีธรรมราช)

(มีจดหมายฉบับหนึ่ง ซึ่งกรรมการบริษัท
ฮอลันดาเขียนจากกรุงเฮก วันที่ ๑๕ มกราคม
พ.ศ. ๒๑๓๐ กราบทูลพระเจ้าทรงธรรม ขอบ
พระคุณในการที่ไทยช่วยเรือฮอลันดาลำหนึ่ง ชื่อ
Seelandt ให้พ้นมือพวกสเปน ความในจดหมาย
นั้น พอทำให้เข้าใจว่าเรือสเปนได้จับผิดเรือ
ฮอลันดา ชื่อ Seelandt แล้วพาแล่นเข้ามาใน
น่านน้ำสยาม พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงสั่งให้
ทหารไปแย่งเรือลำนั้นจากสเปน แล้วมอบให้
แก่ชาวฮอลันดา ซึ่งพวกฮอลันดาขอบใจอย่าง
มาก ตอนท้ายจดหมายนี้ อวยชัยให้พรให้ไทย
รบชนะนะเขมร)

(จบตอนรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม)

ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

๑. ลายพระหัตถ์พระเจ้าแผ่นดิน ฮอลันดา (Friendrich Henrich) ทูลพระเจ้าปราสาททอง วันที่ในจดหมายหายไป สอบได้แต่ว่าเป็น จดหมายเขียนใน พ.ศ. ๒๑๗๗ หรือ ๒๑๗๘ ปีใด ปีหนึ่งในสองปีนี้

(ใจความ) “ตอบรับลายพระหัตถ์พระเจ้าแผ่นดินสยาม ยืนยันทางไมตรีด้วยถ้อยคำที่น่าจับใจ ถึงกับว่าตราบไคที่โลกยังตั้งอยู่ ฮอลันดากับสยาม จะไม่ผิดใจกันเลย ตอนกลางของจดหมายนี้ แสดงความหวังว่าสยามจะกลับเอาเขมร และ บัตตานีไว้ในอำนาจได้อีก และฮอลันดาพร้อมที่จะทำการช่วยเหลือทุกอย่าง และอ้างว่าการที่อยากช่วยเหลือสยามในการที่ไม่เข้าข้างสเปนและ ปอร์ตุเกส ซึ่งเป็นศัตรูอันร้ายแรงของฮอลันดา”

๒. เอกสารฉบับหนึ่ง ซึ่งนับว่าดีมากใน
บรรดาเอกสารที่~~หา~~ได้ในตอนนี้ เป็นรายงานทาง
การทูตของฮอลันดา เขียนเมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน
พ.ศ. ๒๑๓๕

(ใจความ) “ประเทศฮอลันดาเริ่มติดต่อกับ
ประเทศสยามเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๑๔๗
(ตรงกับแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา พระ
ชนกสมเด็จพระนเรศวร) การติดต่อนี้ได้เริ่มขึ้น
โดยแอดมิรัล วิกแบรนต์ วันเวรวิก ซึ่งมาพักอยู่
ที่ปัตตานี ได้ส่งนายคอร์เนลิส สเป็คซ์ ไปเฝ้าพระ
เจ้าแผ่นดินสยาม สยามเป็นสถานที่กลางสำหรับ
เดินทางและทำการค้าขายกับประเทศญี่ปุ่น หนึ่ง
กวาง ไม้แดง และของอื่น ๆ ที่เป็นของไทย
ขายได้ดีในตลาดญี่ปุ่น และข้าวไทยเป็นสินค้า
อย่างดีของบริษัทยินเดียตะวันออก ในปี พ.ศ.
๒๑๖๓ ญี่ปุ่นและสยามรับส่งข้าวทั้งหมดให้

แก่พลเมืองของฮอลันดาในหมู่เกาะชวา ต่อมา
 ในปี พ.ศ. ๒๑๗๑ คนในเมืองปัตตาเวียเกือบจะ
 อดตายหมด ถ้ามิได้อาศัยข้าวสยาม ถึงแม้จะ
 เลิกตั้งห้างค้าขายเมื่อ พ.ศ. ๒๑๖๕ แล้ว ความ
 สัมพันธ์ระหว่างสยามกับฮอลันดาก็ยังดีกันอยู่ ยัง
 คนที่มาแย่งราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๓ (หมาย
 ถึงพระเจ้าปราสาททอง) นี้แล้ว ก็ยังปรารถนา
 จะมีไมตรีกับฮอลันดายิ่งกว่าใคร ๆ เพราะพระ
 เจ้าแผ่นดินใหม่องค์นั้นจะต้องต่อสู้กับรัฐต่าง ๆ ที่
 พากันกระด้างกระเดื่อง เช่นปัตตานี ในปี พ.ศ.
 ๒๑๗๗ พระเจ้าแผ่นดินสยามขอให้ฮอลันดาช่วย
 ปราบปัตตานี และปัตตานีก็ยอมอ่อนน้อมต่อ
 สยามเมื่อ พ.ศ. ๒๑๗๘ แต่การช่วยครั้งนี้ฮอลันดา
 ไม่ได้รับผลดีอะไร ต่อมาจากนั้นความสัมพันธ์
 ระหว่าง สยาม กับฮอลันดา ก็ไม่ดีเหมือนแต่ก่อน
 เพราะฮอลันดาไปเป็นไมตรีเกี่ยวข้องกับเขมร

ทางสยามก็พยายามห้ามกันการค้าขายของฮอลันดา
ถึงกับในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๑๓๕ (คือเดือน
ที่เขียนรายงานนี้) พระเจ้าแผ่นดินสยามได้บังคับ
ให้พ่อค้าฮอลันดาลงนามในเอกสาร” (ไม่รู้ว่
เอกสารฉบับนั้นว่าด้วยเรื่องอะไร)

๓. จดหมายนายวลีเอต (ฮอลันดา) ถึงนาย
ฮอยเสน เขียนจากมาละกา ลงวันที่ ๑๓ ตุลาคม
พ.ศ. ๒๑๔๗

(ใจความ) “พระเจ้าแผ่นดินสยามจวนเจียน
จะทำสงครามกับไทรบุรี เพราะเหตุที่ราชาของ
ไทรบุรีขึ้นครองราชสมบัติแทนพระราชบิดาที่สิ้น
พระชนม์ โดยมีได้รับพระราชานุญาตจากพระเจ้า
แผ่นดินสยาม พระราชาองค์ใหม่นี้ก็ไม่ยอมรับ
นับถืออำนาจของสยามเหนือเขตต์ไทรบุรี เมื่อ
เกิดเรื่องดังนี้ การค้าขายทางไทรบุรีก็ตกต่ำมาก
ราชาไทรบุรีเกณฑ์คนไปสร้างบ่อนค้าขายสำหรับบ่อน

กันกองทัพไทย ทำให้การขุดแร่ต้องหยุดชะงัก (เคยมีผู้แทนแถลงในสภาผู้แทนราษฎรว่าการขุดแร่ ได้ทำกันมาตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ตามเอกสารฉบับนี้ ทำให้เราได้รับความว่าเรื่องเหมืองแร่ นั้น ได้ทำกันมาตั้งแต่แผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง) ผู้คนพลเมืองได้พากันอพยพหนีจากเมืองเป็นอันมาก ในที่สุดราชาไทรบุรีต้องส่งทูตนำ บรรณาการ ไปถวาย พระเจ้า แผ่นดิน สยาม การจึงได้เรียบร้อยกันไป และหวังว่าจะเริ่มทำการขุดแร่กันใหม่ได้”

๔. คำสั่งรัฐบาลฮอลันดา ถึงแม่ทัพเรือฮอลันดา ส่งจากปัตตาเวีย วันที่ ๑๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๑๕๑

(ใจความ) “ให้ท่านรีบเดินทางตรงไปสงขลา ซึ่งเวลานี้กำลังถูกกองทัพเรือของพระเจ้าแผ่นดินสยามล้อมอยู่ พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงปรารภ

ให้เราช่วย ท่านต้องพยายามที่สุดให้ไปถึงที่นั่น เพราะเป็นงาน สำคัญ ที่เรา จะได้ทำ ให้แก่ พระเจ้า แผ่นดินสยาม ซึ่งจะเป็นผลอันดียิ่งแก่บริษัท ฮอลันดา”

๕. จดหมายนายห้างฮอลันดาที่เขมร ถึงผู้แทนบริษัทฮอลันดาที่บันดัม ลงวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๕

(ใจความ) “พระเจ้าแผ่นดินสยามเกิดบาดหมางอย่างใหญ่กับเจ้าแผ่นดินลาว เพราะเรื่องลูกสาว (ไม่แน่ว่าเรื่องเป็นอย่างไร) เกรงกันว่าจะเกิดสงคราม ถ้าหากเกิดสงครามขึ้นแล้ว การค้าขาย (ทางเขมร) จะดีมาก เพราะสินค้าบางอย่างจะต้องเอาไปจากที่นี่” (เขมร)

๖. จดหมายกรรมการบริษัทฮอลันดาที่ปัตตาเวีย ถึงบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดา ลงวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๔๕๗

(ใจความ) “ความสัมพันธ์ในระหว่างสยามกับฮอลันดาได้กลับไม่ดีไปอีกในตอนนั้น เรือฮอลันดาได้กลับไปถึงปัตตาเวียรายงานว่า ชาวฮอลันดากลับถูกคุมขัง และได้รับความลำบากต่าง ๆ ในเวลามาถึงราชสำนักสยาม ชาวฮอลันดาถูกห้ามมิให้ใช้เครื่องดวงข้าวอย่างที่เคยใช้ คนงานทั้งหลายที่เป็นไทยถูกห้ามมิให้ชนไม้ เลื่อยไม้ ให้บริษัท ครั้นชาวฮอลันดาร้องขึ้นไป ก็ถูกเรียกไปได้สวน การได้สวนนั้นมีออกญา ๔ คน กับที่ปรึกษาอีกหลายคนเป็นผู้ได้สวน และสอบถามจะเพาะพระพักตร์พระเจ้าแผ่นดิน และบางครั้งพระเจ้าแผ่นดินก็ทรงเตือนให้ถามถึงเรื่องนั้นเรื่องนี้ เรื่องที่ถูกถามโดยมาก ก็เป็นเรื่องที่จะให้ฮอลันดาช่วยเหลือในการปราบสงขลา ความปรากฏว่าในตอนนั้นฮอลันดาไม่ยอมช่วย และตรงกันข้าม ฮอลันดากลับส่งเรือไปยึดเมืองตะนาวศรี

ไว้เสีย ทางสยามจึงสั่งกักคนฮอลันดาไม่ให้ออกนอกประเทศ เรือฮอลันดา ๒ ลำต้องจอดนิ่งอยู่ที่สันดอน ทั้งคนไทยและจีนถูกห้ามมิให้ทำการอันหนึ่งอันใดให้แก่พวกฮอลันดา เมื่อเกิดเหตุดังนี้ ถ้าเป็นเวลาปกติฮอลันดาก็จะต้องรบสยามแต่เพียงในเวลานั้นฮอลันดา กำลังทำสงครามกับปอร์ตูกีส และเกิดเหตุทำให้ขาดทางไมตรีกับรัฐบาลอังกฤษที่ตั้งขึ้นใหม่ด้วย เป็นอันว่าฮอลันดาไม่มีกำลังกองทัพที่จะยกมารบไทย จึงมิได้เกิดรบกัน”

๗. จดหมายกรรมการบริษัทที่ปัตตาเวีย ถึงบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาลงวันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๑๕๘

(ใจความ) พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงทำสงครามกับสงขลาในเดือนมีนาคมที่แล้วมา ได้ใช้กำลังรบอย่างมากหลายทั้งทางบกทางเรือ แต่ก็

ทำการได้ผลเล็กน้อยเช่นเดียวกับครั้งก่อน เพราะ
ว่าแม่ทัพเรือของพระเจ้าแผ่นดินสยาม ได้หนีไป
เสียแล้ว กองทัพสยามได้กลับไปอย่างน่าอาย”

ข้อความต่อไปนี้ เก็บจากจดหมายเหตุของ
ฮอลันดา (Dutch Register) ที่จัดบันทึกเหตุ
การณ์เป็นปีๆ ตั้งแต่เริ่มรัชกาลสมเด็จพระเจ้า
ปราสาททอง จดหมายเหตุของฝรั่งเพิ่งจะมาเริ่ม
พิสดาร ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
เป็นต้นไป

พ ศ ๒๑๗๓

เมื่อปลายนี้ (ปีกลาของฝรั่งอาจเป็นในปี
พ.ศ. ๒๑๗๓ นี้เอง เพราะปีฝรั่งเริ่มเดือนมกราคม)
พระเจ้าแผ่นดินทรงเกรงว่าพวกญวนที่อาศัยอยู่จะ
กระทำการร้ายและปลงพระชนม์พระองค์ จึงทรง

เตรียมกำลังคนไว้ถึง ๔.๐๐๐ คน เพื่อฆ่าชาวญุ่น
 แต่อย่างไรก็ดี พวกญุ่นได้รับคำตักเตือนทันกาล
 จึงได้ลอบหนีลงเรือสำเภา แล่นล่องลงมาตามลำ
 แม่น้ำ แต่ถูกกองทัพเรือไทยเป็นจำนวนเรือร้อย
 ลำและคน ๔.๐๐๐ คนตามมาถึงปากน้ำ ชาวญุ่น
 ต่อสู้ฆ่าคนไทยตายราว ๕๐๐ คน พวกญุ่นที่จะ
 ไปขึ้นที่นครศรีธรรมราช แต่ทางการของเมือง
 นั้นไม่ยอมให้ขึ้น จึงต้องแล่นเรือเลยไปเขมร
 ชักชวนให้เขมรประกาศสงครามกับไทย พระเจ้า
 แผ่นดินสยามทรงร้องขอให้ฮอลันดาช่วย

อนึ่งพระเจ้าแผ่นดินสยามทรงตั้งพระทัยจะส่ง
 เรือร้อยลำไปปราบปัตตานี ซึ่งไม่ยอมอ่อนน้อม
 สยาม โดยหวังจะได้รับความช่วยเหลือของ
 ปอร์ตุเกส

พวกพ่อค้ารายงานว่า พระเจ้าแผ่นดินเขมร
 พร้อมกับชาวญุ่นที่ไปจากสยาม ได้เตรียมกอง

ทัพบกทัพเรืออย่างใหญ่เข้ามาตีเมืองไทย พระเจ้าแผ่นดินสยามได้ทรงส่งเจ้านครศรีธรรมราชให้คุมกองทัพเรือไปต่อสู้ อนึ่งพระเจ้าอังวะและพะโคก็ยกกองทัพมาตีสยามโดยทางบก พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงเรียกทหาร และส่งไปต่อสู้เช่นเดียวกัน

พ ศ. ๒๑๗๔

วันที่ ๔ มกราคม เรือวันเวนเสนมาจากประเทศเขมรและรายงานว่ พระเจ้าแผ่นดินเขมรโดยความช่วยเหลือของญี่ปุ่นที่ถูกไล่ไปจากเขตต์สยาม จะประกาศสงครามกับสยามในปีหน้า เรือสำเภญี่ปุ่น ๑ ลำ ได้แล่นมาจากเขมรแล้ว โดยความมุ่งหมายจะมาอยู่ในอ่าวสยาม แล้วคอยโจมตีเรือที่เข้าออกทางปากน้ำ

พ.ศ. ๒๑๗๕

วันที่ ๒๐ สิงหาคม เรือลำหนึ่งได้ไปจอด
ที่ปัตตานีและได้ทราบจากที่นั่นว่า ราชินีแห่ง
ปัตตานี จะไม่ตกลงเป็นไมตรีกับพระเจ้าแผ่นดิน
สยามองค์นี้ พระราชินีปัตตานีทรงเรียกพระ
เจ้าแผ่นดินสยามองค์นี้ว่า เป็นคนแย่งราชสมบัติ
เป็นผู้ร้ายทรยศ ซึ่งพระนางจะไม่ยอมอ่อนน้อม
ด้วยเลย

นายวันคาเอน ได้เข้าไปช่วยสยามในการที่ถูก
พวกสเปนข่มเหง แต่มิได้มีความรับรองอย่าง
ดีจากพระเจ้าแผ่นดินเลย เวลาไปเผ่าต้องคอย
ตั้ง ๒ ชั่วโมงกว่าจะเข้าพระราชวังได้ เมื่อเข้า
ไปแล้วต้องคอยอีก ๑ ชั่วโมง จึงได้รับอนุญาตให้
เข้าไปชั้นใน ต้องคอยอีกนานจึงเห็นประตูเปิด
เมื่อประตูเปิดแล้วต้องเดินเข้าไปอีก ๓๐๐ ก้าว
จึงถึงที่ประทับ แลเห็นขุนนางนั่งเอาหน้าจอดิน

(หมอบ) คอยอยู่อกันานพระเจ้าแผ่นดินจึงเสด็จ
ออก จดหมายของผู้สำเร็จราชการฮอลันดาที่
มีมาถวายพระเจ้าแผ่นดินสยามนั้น กว่าจะรู้เรื่อง
กันได้ต้องแปลถึง ๓ วัน นอกจากพระเจ้าแผ่นดิน
สยามแล้วไปทางออกญาพระคลัง พุทธคถลข
ซ้อข้าวและหนังกวังกับไม้แดง โดยอ้างว่า
ฮอลันดาได้ช่วยเหลือสยามแล้ว สยามควรจะขาย
ให้ ออกญาพระคลังรับว่าจะช่วยเพ็ดทูลพระเจ้า
แผ่นดินให้ทรงอนุญาต แต่ก็ไม่เป็นอันตกลง
กันจนกระทั่งนายวันคาเอนเดินทางออกจากสยาม

วันที่ ๕ มีนาคม มีเรือจากสยามถึงปัตตาเวีย
๓ ลำ เล่าว่า เจ้าเมืองนครซั๊กชวนให้พวกพ่อค้า
ในเรือนั้นกระทำการร้ายพระเจ้าแผ่นดินสยาม และ
ว่าเจ้าเมืองนคร จะไม่ยอมอ่อนน้อมต่อพระเจ้า
แผ่นดินสยามเลย และเนื่องจากเหตุนี้ พระ
เจ้าแผ่นดินสยามจึงส่งกองทัพเรือมาตีเมืองนคร

พ.ศ. ๒๑๗๖

วันที่ ๑๖ ธันวาคม เนื่องจากการที่พระเจ้าแผ่นดินสยามได้ทรงเตรียมการสงครามกับปัตตานีในเดือนมีนาคมหน้า จึงมีข้อห้ามมิให้เรือของพระเจ้าแผ่นดินสยาม หรือเรือลำใดๆ ที่เป็นเรือส่วนตัวของพ่อค้าไทย บรรทุกข้าวมาปัตตาเวียเลย ทางฮอลันดาได้ร้องขอซื้อข้าวจากสยาม พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงตอบว่าจะทรงอนุญาตต่อเมื่อฮอลันดาช่วยในการรบปัตตานีอย่างแข็งแรง

วันที่ ๒ มกราคม เพื่อลงโทษปัตตานีพระเจ้าแผ่นดินสยามได้ระดมกองทัพที่แข็งแรงในอยุธยาเป็นจำนวนคนถึงสามหมื่นคน ให้ออกญาพระคลังเป็นผู้ควบคุม พร้อมด้วยช้างม้าปืนใหญ่และเครื่องสรรพาวุธมากมาย เดินทางบกมาถึงนครศรีธรรมราช และนอกนั้นยังมีกองทัพมาทางเรืออีกด้วย กองทัพที่กล่าวข้างต้นนั้นจะมาชุมนุม

กันที่นครศรีธรรมราช และนอกจากนั้นยังได้
เรียกกองทัพจากตะนาวศรี ไทบุรี พัทลุง และ
นครเจ้าพะสม โดยนับนี้ กองทัพของพระเจ้า
แผ่นดินสยามก็มีจำนวนคนถึงห้าหมื่นคนที่เข้า
โจมตีปัตตานี ไม่ต้องสงสัยเลย กองทัพของ
พระเจ้าแผ่นดินจะต้องชนะเป็นแน่ ชาวญูปูน
ที่ยังมีอยู่ในสยามก็ถูกเกณฑ์มาในกองทัพนี้ด้วย

เพื่อที่จะรักษาสิทธิ ทำการค้า หนังกวาง แต่ผู้
เดียว ซึ่งเป็นสิทธิที่พระเจ้าแผ่นดินสยามได้
พระราชทาน แก่พวกฮอลันดาไว้ตั้งแต่ปีที่แล้วมา
และเพื่อป้องกันมิให้ชาวญูปูนมา แข่งขันผู้ว่าราช
การของฮอลันดา จึงสั่งให้นายชูเตนเพ็ททูตพระ
เจ้าแผ่นดินสยามว่า พระราชาธิราชญูปูนได้ครัส
ข้อความดูหมิ่น พระเจ้าแผ่นดินสยามเป็นอันมาก
อนึ่งผู้ว่าราชการของฮอลันดา ได้สั่งให้นายชูเตน
นอกแก่ออกญาพระคลัง และข้าราชการไทยคน

อื่นๆ ที่มีอิทธิพลมากๆ ให้เกลียดชังญี่ปุ่น โดยให้อำนาจการที่ญี่ปุ่นหมั่นประมาท และก่อความรำคาญให้แก่พระเจ้าแผ่นดินสยามเป็นอันมาก (ความในตอนนั้นพวกฮอลันดาจืดไว้ตรงๆ ว่าตัวเป็นคนขย)

วันที่ ๑๓ มิถุนายน เรือเวเลเสนได้แวะที่สงขลา พบกองทัพบกทัพเรือของไทยอยู่ที่นั่น ได้ความว่า กองทัพเหล่านั้นมาจากปัตตานี เพราะขาดเสบียงอาหาร นายวันวลิตได้แจ้งแก่ขุนนางไทยว่า ให้รอสักสองสามวัน ทางฮอลันดาจะมาช่วยแต่กองทัพไทยก็ไม่รอ ให้ถอนไปหมดสิ้นทั้งทางเรือทางบก และไปรายงานกับพระเจ้าแผ่นดินสยามว่า กองทัพไทยต้องถอยเพราะขาดเสบียงอาหารและทางฮอลันดาก็ไม่ช่วยเหลือเลย เมื่อพระเจ้าแผ่นดินสยามได้ทรงทราบดังนั้นก็กริ้วนัก ถึงกับทรงห้ามมิให้คน

ไทยพูดหรือทำการค้าขายติดต่อกับชาวฮอลันดา

แต่เมื่อนายชูเตนได้ไปเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินสยามและทูลว่าผู้ว่าราชการฮอลันดาได้ส่งเรือใหญ่ถึง ๖ ลำไปปัตตานีเพื่อช่วยกองทัพสยาม เรือฮอลันดาได้เผาเรือปัตตานีเสียสองลำ แต่เมื่อเรือฮอลันดาเข้าถึงปัตตานี กองทัพไทยก็ถอยไปเสียแล้ว พระเจ้าแผ่นดินสยามได้ทรงทราบดังนั้นก็กลับทรงทำศึกกับชาวฮอลันดา และเมื่อกองทัพไทยกลับไปถึงกรุงศรีอยุธยา พระเจ้าแผ่นดินก็รับสั่งให้ประหารชีวิตพวกแม่ทัพนายกองเสียเป็นอันมาก ส่วนนายชูเตนนั้นได้รับพระราชทานที่ดินสำหรับสร้างบ้านภายหลังนายชูเตนนกลายเป็นคนโปรดปรานของพระเจ้าแผ่นดินสยาม ถึงกับครั้งหนึ่งสามารถขอให้พระเจ้าแผ่นดินเอาออกญาพระคลังข้างเสีย ๓ วัน

พ.ศ. ๒๑๗๘

เดือนมกราคมมีข่าวว่าราชทูตของพระเจ้าแผ่นดิน สยาม ที่ ออก จาก อยุธยา ตั้งแต่ เดือน ตุลาคม เพื่อไปเจรจาสันติภาพกับปัตตานีนั้น ได้ไปถึง ปัตตานีและได้รับความต้อนรับเป็นอย่างดี จนหวังได้ว่าเหตุการณ์ทั้งหลายจะสงบ และทาง ปัตตานีก็จะส่งทูตเข้ามาเมืองไทย

พ.ศ. ๒๑๗๘

เหตุการณ์ทางปัตตานีสงบ แต่มีข่าวว่าไทย จะรบเขมร

ใน พ.ศ. ๒๑๗๕ นี้ มีเอกสารที่น่าใส่ใจ เพียงฉบับเดียว คือพระราชสาส์นของพระเจ้าแผ่นดินสยามทรงมีถึงผู้ว่าราชการฮอลันดาที่ปัตตานี เวียดนามฉบับนี้เขียนเมื่อใดไม่ทราบ ทราบแต่ว่าทางฮอลันดาได้รับเมื่อวันที่๒๕เมษายน

พ.ศ. ๒๑๓๘ ในปีนี้และปีต่อไปจากนี้มี
จดหมายหลายฉบับที่พวกฮอลันดาเอาไปแปล
ไว้อย่างดีมาก และเชื่อว่าได้แปลกันอย่างละเอียด
ทุกคำ เพราะแม้แต่พระนามสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
จีนยี่ดยาวหลายบรรทัดก็แปลลงจนหมด ใน
เรื่องจดหมายแล้วจดหมายของไทยเราช่วยในการ
ค้นคว้าทางประวัติศาสตร์ดีกว่าจดหมายของฝรั่ง
เพราะจดหมายของฝรั่งที่เขาเข้ามาถึงเรานั้น เขา
พูดแต่ธุระที่เขาต้องการ เมื่อหมดธุระแล้วเขา
ก็จบ แต่ของเราเป็นธรรมเนียมที่จะต้องแสดง
อักษะยี่ว่ามีความนับถือกันดูญาติพี่น้อง ต้องมี
การไต่ถามและบอกเล่าข่าวทุกข์สุขของกันและ
กัน ฉะนั้นพระราชสาส์นของพระเจ้าแผ่นดิน
ไทยเราทุกฉบับ จึงมีแบบว่าเมื่อพูดเรื่องธุระ
เสร็จแล้ว ก็ต้องถามข่าวทุกข์สุขทางฝ่ายโน้น
แล้วก็เล่าเรื่องราวในเมืองไทยไปให้ฟัง วิธีนี้เป็น

ทางแสดงอธยาศัยไมตรีอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นแบบ
ของไทยเรามาแต่ไหนแต่ไร ฉะนั้นครั้งใดที่เรา
ได้พบพระราชสาส์นของพระเจ้าแผ่นดินไทยเรา

ก็ได้พบเนื้อเรื่องในประวัติศาสตร์ไม่มากนักน้อย
ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวว่า จดหมายของไทยเราช่วย
การค้นคว้าในทางประวัติศาสตร์ได้ดีกว่าจดหมาย
ที่ฝรั่งมีมาถึงเรา กล่าวโดยฉะเพาะจดหมาย
หรือพระราชสาส์นฉบับที่พูดถึงนี้ มีข้อความ
เล่าถึงเรื่องเมืองปัตตานี แสดงความมุ่งหมาย
จะปราบปัตตานี พระเจ้าแผ่นดินสยามได้ทรง
ยกกองทัพใหญ่ไป แต่ก่อนที่จะได้มีการรบพุ่ง
กัน เจ้านครศรีธรรมราชได้บอกเข้ามาว่า พวก
เจ้านายที่ปัตตานีพร้อมที่จะเจรจาทำสันติภาพกับ
สยาม และจะยอมอ่อนน้อมกับสยามต่อไป
ด้วยเหตุนี้จึงมิได้มีการรบกัน และบัดนี้ปัตตานี
สงบดอกไม้เงินทองมาถวายพระเจ้าแผ่นดินสยาม

แล้ว ความอีกตอนหนึ่งเล่าว่า ในประเทศสยาม
 ปีนี้ เกิดข้าวยากหมากแพงเพราะเหตุที่ฝนแล้ง
 ทำให้พระเจ้าแผ่นดินสยามต้องระงับความคิดที่จะ
 ทำสงครามกับเขมร และต้องห้ามการส่งข้าวออก
 นอกประเทศ ผู้ใดฝ่าฝืนข้อห้ามนี้ จะต้องถูกลง
 โทษถึงตาย การที่ฮอลันดาต้องการซื้อข้าวสยาม
 เป็นจำนวนมากมานั้น ไม่สามารถจะขายให้ได้
 เท่าที่ต้องการ แต่เพื่อมิให้เสียทางไมตรี จึงขาย
 ให้เพียง ๒๐๐ เกวียน (คำว่าเกวียนฮอลันดาเขียน
 ว่า Coyan (โคยาน) ข้าพเจ้าหลงอยู่นานคิดว่า
 เป็นมาตราชั่งตวงของฮอลันดา ภายหลังจึงนึก
 ได้ว่าเกวียนนี้เอง) ในจดหมายต่างๆ ตอนนี้
 มีปัญหาสำคัญแต่ในเรื่องฮอลันดาต้องการซื้อข้าว
 ไทยไม่ขายให้ กว่าจะซื้อข้าวได้แต่ละร้อยเกวียน
 ต้องเสียของถวายพระเจ้าแผ่นดิน ต้องเสียของ
 ถวายออกญาพระคลัง ต้องติดสินบนใครต่อใคร

เป็นเช่นนี้เรื่อยมาตลอดกาลไม่ว่าเวลาฝนแล้งหรือ
 ฝนดี อนึ่งความบางตอนที่ทำให้เราทราบว่าการ
 ที่ฮอลันดาซื้อข้าวของเราไปในเวลานั้น บางครั้งก็
 ได้ข้าวสารไป บางครั้งก็ได้ข้าวเปลือกไป โดย
 มากซื้อข้าวเปลือกไป ส่วนการขนส่งนั้น บาง
 ครั้งฮอลันดาเอาเรือมาขนเอง บางครั้งเรือไทย
 ขนส่งถึงปัตตาเวีย เรือไทยนั้นเป็นเรือของหลวง
 บ้าง เป็นเรือส่วนตัวของคนไทยบ้าง แสดง
 ให้เห็นว่าไทยเราเมื่อ ๓๐๐ ปีมาแล้วดีกว่าเดี๋ยวนี้
 เพราะไทยเรามีเรือเดินทะเลนำส่งสินค้าออกไป
 ต่างประเทศ ซึ่งเดี๋ยวนี้เราไม่มี.

จบข้อความที่เขียนไว้แล้วเพียงเท่านี้

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ พระนคร
นายสนั่น ตันบุญขึ้น ผู้พิมพ์โฆษณา

พ. ศ. ๒๔๗๐

